

La codificació de la llengua romanesa: un camí cap a la llatinitat

JOAN LLINÀS SUAU
Universitat de Bucarest

Primer de tot, voldria advertir del caràcter necessàriament general de la ponència, visió de conjunt i no detallada, mancança que assumeixo. Voldria subratllar també que el punt de vista oferit és extern, el d'un estranger, i es pot donar alguna divergència respecte de la perspectiva romanesa.

Tot i que avui dia és sabut que el romanès és una llengua romànica, no sempre fou així: al llarg de la història sorgiren propostes de balcanització o d'eslavització, si se'm permet el neologisme, adduint trets comuns amb altres llengües balcàniques (vegeu més avall). El lèxic presenta abundància de mots de l'eslau, de l'hongarès, del turc, del (neo)grec, de l'alemany, del búlgar... Els primers textos són tardans i molt més encara els primers textos literaris. A més, els primers documents escrits no empen l'alfabet llatí. Tot plegat singularitza el romanès entre les llengües romàniques i, com veurem, la demostració de la seva llatinitat esdevingué un dels cavalls de batalla en el procés de normalització i normativització.

Enguany celebrem aniversaris fabrians, centenaris de la gramàtica... Avui, 29 de novembre de 2018, és una data casualment escaient per al tema que ens ocupa. Diumenge passat s'inaugurà a Bucarest la Catedrala Neamului, la «catedral del poble» o «de la nació», l'església cristiana ortodoxa més gran d'aquella Europa, i a Romania enguany es commemora El Centenari. No cal restringir el significat del substantiu, l'article és suficient, tothom sap de què es tracta: el Centenari de la Gran Unió (1918-1940), quan tots els territoris de parla (majoritària) romanesa, les actuals Romania i la República de Moldàvia, s'uniren sota una sola entitat política, la Gran Romania; per primer cop Transilvània s'unia a la resta de països romanesos i el romanès hi adquiria l'estatut de llengua oficial. Finalment, la diada nacional és l'u de desembre. Ve't ací el perquè de la inauguració de la catedral.

Farem ara una molt breu i general caracterització del romanès o dacoromanès (en la bibliografia local s'empra aquest terme per diferenciar-lo de la resta de dia-

lectes del romanès: l'aromanès, el meglenoromanès i l'istroromanès), l'estàndard del qual es basa en el parlar de la regió de Muntènia (entre el sud-est dels Carpats i el Danubi), on es troba la capital Bucarest, diferenciat de l'altre parlar de Valàquia, d'Oltènia, a l'oest.

TAULA 1
Els fonemes vocàlics del romanès

	<i>Anteriors</i>		<i>Central</i>	<i>Posteriors arrodonits</i>
tancats	i		ï (î, â)	u
semitancats		e	ə (ă)	o
baix			a	

FONT: Adaptat de Lamuela, 2005.

La vocal neutra s'escriu *ă*. Posseeix una vocal central, mitjana i tancada, escrita *â* o *î*. Característics del romanès són els diftongs *ea* i *oa* (*teatru* 'teatre', *oaie* 'ovella').

TAULA 2
Els fonemes consonàntics del romanès

AFI	ORTOGRAFIA
p - k	<i>p, c (ca, co, cu)</i>
k - c	<i>ca, co, cu - che, chi</i>
t - d	<i>t, d</i>
g - ʃ	<i>ga, go, gu - ghe, ghi</i>
f - v	<i>f - v</i>
s - z	<i>s - z</i>
ʃ - ʒ	<i>ș - j</i>
tʃ - dʒ	<i>ce, ci - ge, gi</i>
l	<i>l</i>
m	<i>m</i>
n	<i>n</i>
r	<i>r</i>
ts	<i>ț</i>
ks, gz	<i>x</i>
h	<i>h</i>

FONT: Elaboració pròpia.

Les oclusives sonores no presenten mai al·lòfons aproximants. Existeix l'africada /ts/ (t) però no la corresponent sonora. Presenta variants palatalitzades de /k/ i /g/ (*che, chi, ghe, ghi*) només davant *e-i* (a parlars de Mallorca ocorren a contextos molt menys restringits). Presenta la fricativa escrita *h*, molt més relaxada que la /x/ del castellà. No coneix palatals nasals ni laterals. Lamuela (2005) considera l'erra romanesa vibrant (ni bategant ni vibrant múltiple), tot i que és habitual sentir-ne al·lòfons d'aquestes menes.

Per mor de la morfologia moltes consonants presenten una variant palatalitzada en afegir-se al mot el morfema /i/ de plural masculí. Aquesta *i* ortogràfica és asil·làbica: *lup-lupi* ('llop-llops'), *slab-slabi* ('fluix-fluixos'), *nădejde-nădejdi* ('esperança-esperances') es distingeixen per la palatalització de la consonant final, ja que les formes de singular i de plural són monosil·làbiques. D'altres consonants canvien el mode i/o el lloc d'articulació; aquest fet afecta especialment la morfologia verbal ja que la vocal (asil·làbica) /i/ és també morfema de segona persona singular: *vacă, vaci* (*va*[kə]-*va*[tʃⁱ]; 'vaca-vaques'), *merg-mergi* (*mer*[g]-*mer*[dʒⁱ]; 'vaig-vas'), *cânt-cânți* (*cân*[t]-[tsⁱ]; 'canto-cantes'), *cresc-crești* (*cre*[sk]-*cre*[ʃtⁱ]; 'creixo- creixes'), *cred-crezi* (*cre*[d]-*cre*[zⁱ]; 'crec-creus'), etc.

Existeixen els casos nominatiu, vocatiu i genitiu-datiu. A la pràctica, cal saber la forma de plural de cada mot a fi de flexionar-lo correctament. Molts substantius femenins, per exemple, construeixen el genitiu-datiu singular i plural a partir de la forma de plural del substantiu: *fată* ('noia'), *fete* ('noies'), *fetei* ('a/de la noia'), *fetelor* ('a/de les noies').

El tret morfològic més característic del romanès és la posició enclítica de l'article determinat: masculí singular /ul/, masculí plural /i/ (sil·làbic), femení singular /a/, femení plural /le/ (exposem la regla general): *bărbat* ('home'), *bărbatul* ('l'home'), *bărbați* ('homes'; /i/ asil·làbic), *bărbații* ('els homes'; /i/ sil·làbic), *fată* ('noia'), *fata* ('la noia'), *fete* ('noies'), *fetele* ('les noies').

Té tres gèneres: masculí, femení i neutre. El neutre presenta formes de masculí en singular (*un pahar* 'un got') i de femení en plural (*două pahare* 'dos gots', on *două* correspon de fet a 'dues'). Les marques de gènere no són excloents, de manera que cal saber, a més de la forma del plural de cada mot, el seu gènere.

En morfologia verbal destaquem les similituds amb el català de molts participis (*băut* 'begut', *născut*, *crescut*, *dormit*, etc.) i el fet que el nostre perifràstic *va venir* o *va dormir*, pronunciat amb labiodental, com a Mallorca, en romanès és el temps de futur.

Sintàcticament, destaca l'abandó de l'infinitiu per estructures amb el mode conjuntiu. És un dels trets, juntament amb l'article enclític, que portà a parlar de la unió lingüística balcànica (Rosetti, 1986: romanès, albanès, serbocroat i búlgar). A tall d'exemple, els verbs *poder* o *voler* no admeten l'infinitiu: *vreau să mă duc...* ('vull anar...'), on *să* és conjunció i el verb reflexiu *a se duce* 'anar' apareix en forma personal).

Pel que fa al lèxic, ja s'ha destacat que el fet que caracteritza el romanès entre les llengües romàniques és l'existència de mots provinents de llengües eslaves, del turc, hongarès, alemany o grec, entre d'altres.

Per acabar, ortogràficament es troba a prop de la relació un fonema - un grafema i l'accent lèxic, lliure, no s'indica mai.

Limba română este patria mea («La llengua romanesa és la meva pàtria»), escrigué el poeta nacional Mihai Eminescu (1850-1899); aquest lema ja mostra el relleu de la llengua en el procés de conscienciació i construcció nacionals. Fa dos-cents anys la filiació romànica de la llengua era la qüestió més important a decidir, més encara quan el primer text, *Scrisoarea lui Neacșu* ('la carta de Neacșu'), és tardà, del 1521, i empra l'alfabet ciríl·lic. La demostració de la llatinitat de la llengua i del seu abast fou un dels cavalls de batalla en el camí de l'ortografia romanesa. A causa de la manca de fonts escrites, s'intentà demostrar la continuïtat de la llengua que portaren els legionaris romans en conquerir la Dàcia. És per això que les paraules *torna, torna, fratre* ('torna, torna, germà') s'interpretaren com un argument a favor d'aquesta continuïtat. Aquesta exclamació per part d'uns mercenaris de l'exèrcit bizantí en lluita contra els àvars provocà un incident el 587 dC i és recollida pels cronistes bizantins Theophylactus Simocatta i sant Teòfan, *el Confessor*.

Quin camí portà d'aquell primer text en ciríl·lic a l'alfabet llatí actual, com així els romanesos escrivien la seva llengua en ciríl·lic o, de fet, escrivien en altres llengües? D'una banda, la llengua de l'església ortodoxa no fou mai el llatí sinó l'eslavònic. D'altra banda, la llengua oficial, en funció de la regió i del poder dominant, era una altra. Els textos posteriors al 1521 són també escrits en ciríl·lic; destaca al segle XVI l'activitat del diaca Coresi, qui, a Transilvània, gràcies a l'impuls de la Reforma, edità diversos llibres de caràcter religiós (a Valàquia i Moldàvia les autoritats religioses prohibien l'edició de llibres en romanès). També, però, apareixen intents, esparsos, molt, d'introducció de l'alfabet llatí: el 1593 Luca Stroici publica a Moldàvia un *Tatăl nostru* ('Prenostre'), primer text amb caràcters llatins.

Un cas a part i curiós dins la Romània són les obres publicades a Transilvània amb caràcters llatins però sistema ortogràfic hongarès (l'hongarès empra l'alfabet llatí). Apareix així el 1573 el *fragment Todorescu*, traducció de l'hongarès de deu himnes calvinistes. Al segle XVII augmenta el nombre d'aquestes obres, totes religioses: *Psalmii* (Mihail Halici, 1640) o *Catehismul* (Ștefan Fogarași, 1648). L'expansió de les esglésies reformades a Transilvània, part de l'Imperi, fomentà l'edició d'aquestes publicacions. Del mateix segle i amb el mateix sistema ortogràfic són dues obres lexicogràfiques: *Dictionarium valachico-latinum* i *Dicționarul latin-român-maghiar*. Encara, al XVIII es publica amb el mateix sistema el *Lexicon compendiarium latino-valachicum*.

L'ús habitual i tradicional era, però, el de l'alfabet ciríl·lic i així seguí fins al segle XVIII, quan se'n començà a qüestionar la viabilitat. Tanmateix, l'opció ciríl·lica gaudí de defensors fins i tot entrat el segle XX (no ens referim al cas de la República de Moldàvia): afirmaven que era més adaptat i adequat per al romanès i adduïen la tradició de tres segles. Així, Dimitrie Eustatievici Braşoveanul a la seva *Grammatica rumânească* (1757) arribà a afirmar que no era possible escriure el romanès (que ell anomena *eslavoromanès*) amb l'alfabet llatí, i encara el 1829 Bartolomeu Kopitar és partidari del ciríl·lic (accepta, a tot estirar, una combinació amb l'alfabet llatí).

La consciència nacional anà sempre associada a la lingüística i el seu despertar no es produí fins al segle XVIII. Aleshores, el romanès era parlat però no gaudia de textos antics, la llengua de l'església era l'eslavònic i la llengua de l'administració era una altra en funció del territori i del poder dominant. Per tant, la primera tasca fou aclarir i consolidar el caràcter llatí de la llengua, per a la qual tasca calia abandonar el ciríl·lic en favor de l'alfabet llatí. Un punt d'inflexió es produí a finals del XVIII i començaments del XIX: un grup de professors empesos pels ideals de l'Il·luminisme s'organitzaren al voltant de l'Escola Transilvana (*Şcoala Ardeleană*; *Ardeal* és el nom habitual de Transilvània a Romania, d'etimologia hongaresa). Transilvània es trobava sota administració de l'Imperi i l'ètnia romanesa ni tan sols hi era reconeguda. La situació, en ple segle XVIII, era encara de feudalisme. Mentrestant, la resta de territoris del domini lingüístic es trobaven sota dominació «fanariota» (prínceps grecs del barri de Fanar, actual Fener, d'Istanbul) i el romanès estava exclòs de l'ús oficial. L'origen de l'Escola, de fet, fou la lluita per la conquesta de la igualtat de drets polítics per als romanesos de Transilvània i constituí realment el primer moviment organitzat per a la conscienciació nacional i lingüística. Els punts principals del seu programa eren adduir arguments històrics i lingüístics per demostrar el caràcter eminentment llatí del poble romanès i de la seva llengua, substituir l'alfabet ciríl·lic pel llatí i redactar treballs normatius (gramàtica i lèxic). Exponents d'aquesta escola són les obres següents.

Carte de rogacioni pentru evlavia homului creştin ('Llibre de precs per a la devoció de l'home cristià', 1779), de Samuil Micu, primer autor d'un llibre íntegrament en alfabet llatí. Ell vol demostrar que aquest alfabet és més adequat que el ciríl·lic per a escriure en romanès i al final de l'obra inclou un seguit de propostes ortogràfiques i gramaticals, primeres passes cap a la reforma ortogràfica.

Elementa linguae daco-romanae sive valachicae composita ab Samuele Klein de Szad (1780), de Samuele Klein i G. Şincai, director de les escoles de Transilvània, és en llatí (l'Escola publicà moltes obres en llatí a fi de donar a conèixer la realitat romanesa a Europa) i és una obra de gramàtica en què els dos autors exposen els principis de la futura reforma. Amb aquestes obres l'Escola argumenta la necessitat de l'adopció de l'alfabet llatí i impulsa una norma ortogràfica de ten-

dència etimològica, llatinitzant i no fonètica atès que cal «transmetre la imatge gràfica de les paraules llatines originals» (A. Rosetti, 1986). Al mateix títol de la primera obra el mot *hom* és escrit amb una *hac*, que ja no representava a l'època cap so, i el mot *rogacioni* amb una *o* (primera síl·laba) com en llatí, quan aleshores ja s'havia produït el seu tancament en *u*. La influència d'aquesta obra en llatí fou cabdal també per ser un dels primers textos que reivindicaven la individualitat nacional del poble romanès. L'Escola Transilvana consolidà definitivament l'opció per l'alfabet llatí, alfabet que esdevingué motiu d'orgull nacional i legitimà l'origen romà del poble, la continuïtat del llatí parlat un cop caigut l'Imperi i la unitat del romanès com a llengua. Les recerques s'encaminaren des d'aquell moment a demostrar els orígens de la llengua i la romanitat del poble. Als segles xvii i xviii se'n troben antecedents als textos (no en romanès) de Constantin Cantacuzino i Dimitrie Cantemir, però fou amb l'Escola que s'estructurà el procés de conscienciació nacional i es buscaren arguments aplicant els incipients mètodes científics. Tanmateix, l'acceptació de la proposta no implicà la immediatesa de la seva adopció.

La primera passa fou reduir el nombre de caràcters del ciríl·lic. A la *Gramatica rumânești* de 1787, de Ienăchiță Văcărescu, es veren reduïts de 43 a 33. El 1828 Ion Heliade-Rădulescu a la seva gramàtica els reduí a 28 i així sorgí l'anomenat *alfabet de transició, civil o mixt*. Aquest autor esdevingué un referent ja que fou el primer, el 1840, que afirmà que «cal netejar la llengua de tot allò que no és seu i que no pot simpatitzar amb ella» (Rosetti, 1986).

Aquesta transició serà paral·lela a un gran nombre de sistemes ortogràfics i barreges d'alfabets. A partir del 1828 apareixen els primers diaris i revistes en romanès, encara en ciríl·lic, amb una novetat: algunes publicacions introdueixen uns quants caràcters llatins només a títols i subtítols: *Gazeta Teatrului Național* (1836), *Curier de ambe sexele* (1837), *Gazeta de Transilvania, Foaie pentru minte, inimă și literatură* (1838) o *Dacia literară* (1840). Timotei Cipariu imprimirà el primer diari íntegrament en alfabet llatí el 1847 a Transilvània: *Organul luminării* ('L'òrgan de la il·luminació'). No menys important és el fet que comença a fer-se evident la influència del francès i de l'italià en l'àrea de la neologia.

El segle XIX viu un tal neguit social per la llengua i l'ortografia que el 1844 alguns diaris parlen de *febre filològica* (Rosetti, 1986). Per resumir els objectius d'aquest segle, citem Bulgăr (2002): eliminar mots del grec i del turc («expressió del feudalisme»; el grec era la llengua de la classe dominant *fanariota*), introduir neologismes, fixar formes, acostar la llengua literària a la llengua del poble i donar un aspecte romànic a l'ortografia. En el domini literari: introduir sinònims i variants expressives i formals i traduir al romanès literatura universal.

Un impediment considerable era que la nació romanesa no estava organitzada sota un sol estat. Tot canvià el 1862, quan els principats de Moldàvia i de Va-

làquia s'uniren sota una sola entitat política i anomenaren el nou estat Romania. El topònim Romania és de fet producte d'una ultracorrecció atès que el mot patriomonal presentava tancament en [u] (*Grammatica rumânească*): calia marcar visualment els orígens del nou estat. Important per al romanès fou que s'imposà per decret l'alfabet llatí. Desaparegudes les disputes sobre l'alfabet, en sorgiren sobre el sistema ortogràfic entre els partidaris d'una ortografia etimològica (el model de l'Escola Transilvana) i els partidaris d'una ortografia fonètica que reflectís la llengua parlada. Si a finals del XVIII l'opció etimològica era la majoritària, a finals del XIX havia guanyat terreny l'opció fonètica.

Amb part del domini lingüístic sota un mateix estat, doncs, el 1866 es creà l'antecedent de l'Acadèmia Romanesa, la Societat Civil Literària Romanesa, i l'any següent, el 1867, es designà aquesta institució com a autoritat en el domini de l'ortografia a l'ensenyament. El 1881 la seva norma ortogràfica i gramatical esdevingué oficial i general però la seva aplicació topà amb dos obstacles. El primer, la tradició: els professors estaven del tot acostumats a l'alfabet ciríl·lic i, a la pràctica, malgrat el decret, textos privats i eclesiàstics se seguïen redactant en eslavònic. El segon, el desig de modernització de l'Acadèmia es veié frenat pels excessos llatinitzants de les seves propostes. Per exemple, al diccionari que elabora l'Acadèmia els mots d'etimologia no llatina o que els autors consideren estranys per mor de la seva forma es publiquen a un glossari separat. La *febre* filològica continua. El 1879 Cihac (Rosetti, 1986), al pròleg del seu diccionari etimològic, afirma que, de 5.765 unitats lèxiques, 2.361, un 40 %, serien d'origen eslau i 1.165, un 20 %, d'origen llatí. No cal dir que aquesta opinió fou combatuda immediatament invocant-se el valor *circulació* dels mots; així s'arriba a una altra mena de recompte: és possible construir oracions únicament amb elements eslaus? És possible construir oracions únicament amb elements llatins? S'intentà demostrar que no era possible construir oracions únicament amb elements eslaus i, en canvi, sí, i quantes!, sols emprant mots d'etimologia llatina. L'exemple de Rosetti és modèlic: si agafem mots d'ètim eslau com el verb *a iubi* ('estimar'), el substantiu *prieten* ('amic') i l'adjectiu *drag* ('amat'), el parlant es veu «obligat a emprar elements gramaticals llatins per a formar l'oració *iubesc foarte mult pe prietenii mei dragi*» ('estimo molt els meus amics amats'); *elements llatins* es refereix a elements lèxics i morfològics: el sufix *-esc* del verb, els mots *foarte* i *mult*, la preposició *pe*, la vocal *i* (morfema de plural) i el possessiu *mei*.

Breument, aquesta reforma, primer cop en la història en què el romanès disposa d'una norma i d'una ortografia llatina, es justifica per la diversitat de sistemes ortogràfics existents, per les ortografies individuals i per l'anarquia ortogràfica i afirma que vol acostar-se a l'ús. Sempre fa referència al ciríl·lic: de cada lletra o dígraf es diu que equival a tal o tal altre caràcter o so del ciríl·lic; s'empra el diacrític *˘* (ciríl·lic) sobre les vocals finals de mot per indicar-ne la pronúncia breu; es

marca la nasalitat de les vocals (simple producte de la coarticulació) amb accent circumflex, etc.

S'introdueix *ph* per a /f/ i la i grega a hel·lenismes. S'introdueix la lletra *cu*. /z/ s'escriu de trencada a mots d'ètim llatí i a la resta s'escriu zeta. L'ela doble s'escriu segons l'ètim llatí o grec; /ts/, *ce* trencada; /ʃ/, *ș*, com avui dia. Els diftongs *ea* i *oa* s'escriuen *é* i *ó* i l'accent greu indica la vocal tònica del pretèrit perfet simple: *cautà*, *facù* ('buscà, feu').

Aquesta norma és arcaïtzant: tot i afirmar que s'allunya de principis etimològics, imposa manta grafies i diacrítics que són justificats, paradoxalment, amb arguments etimològics. La reacció no es feu esperar i premsa, personalitats i escriptors es mostraren totalment en contra i a favor d'un model que acostés la norma a la llengua del poble. Hagueren d'esperar vint-i-vuit anys.

Durant aquest període d'avenços es consolidà el Romanticisme romanès, assestant les bases de la consciència nacional i lingüística. Com en el cas català però amb grans diferències, es buscà un passat gloriós. No trobaren ni cap unitat estatal dels països romanesos, ni cap passat imperial ni tampoc textos antics. Aquestes mancances definiren l'esdevenir de la normativa i del sentiment de consciència nacional. L'elit intel·lectual comparà el poble romanès amb una illa llatina al mig d'una mar de llengües no llatines (búlgar, serbocroat, hongarès, alemany, grec, polonès...) i el motiu d'aquesta llatinitat fou elevat a símbol nacional: la pertinença a l'Imperi romà arran de la conquesta, el 106 dC, de la Dàcia per part de Trajà. La següent passa fou, per tant, demostrar la llatinitat de la llengua i així aquells mots, *torna*, *torna*, *fratre*, justificaren la continuïtat del llatí en la llengua parlada per la població malgrat l'absència de textos. Tot aquest procés permeté que a finals del segle XIX ja haguessin aparegut els primers escriptors clàssics de la literatura romanesa.

El 1899 veu la llum una nova reforma que reflecteix més cura per la fonètica. S'eliminen els caràcters *ph*, *th*, *qu* i *k*, la doble *essa* i qualsevol consonant doble que no correspongui a dos sons. *Ena* passa a escriure's *ema* davant de *pe* i *be*, i davant *ema* se segueix un criteri fonètic: *ena* o *res* si no es pronuncia. Les lletres *ce* i *ge* es pronuncien oclusives o africades segons la vocal que segueix i les oclusives palatals s'escriuen *ch* i *gh*. S'apel·la encara a l'etimologia en el cas de la combinació [ʃt] (*Bucuresci*) però s'escriu *șt* als mots «la formació del quals s'ha perdut» o que no tenen derivats amb aquest sons: *liniște* 'tranquil·litat', *meșter* 'mestre (d'obra)'...

L'essa sonora segueix coneixent tres grafies: de trencada, zeta i *essa* segons l'etimologia. Es recorda que la letra jota no es pronuncia mai iod sinó [ʒ], com avui dia. Imposa les grafies *ș* i *ț* per als sons corresponents ([ʃ], [ts]), eliminant altres grafies, sobretot *tz*. La lletra *hac* sols s'escriu si es pronuncia.

Pel que fa a les vocals, es mantenen variacions ortogràfiques malgrat la pronúncia, segons l'etimologia o trets morfològics (família lèxica, categoria del mot).

S'escriuen amb *ă* els mots en què se sent [ə] malgrat variants dialectals amb [e]: *sălbatic* 'salvatge', *față* 'cara'... Es manté en canvi la lletra *e* als mots la família dels quals en presenta una, a pronoms, a numerals i al prefix *re-*. Els diftongs *ea* i *oa* segueixen escrivint-se *é* i *ó* però s'admeten *ea* i *oa* interiors de mot en alguns casos. S'estén l'ús de *â*: *când* 'quan', *gând* 'pensament', *salutând* 'saludant'... S'elimina la *i* grega. Es manté *î* per indicar la *i* asil·làbica. Es manté *î* a principi de mot (com avui *dia*), dins el mot quan oscil·la entre *î* i *i* a la família lèxica i a algunes formes verbals.

Un aspecte important és que queden establertes les formes *eu* 'jo', *el* 'ell', *ea* 'ella', *ei* 'ells', *ele* 'elles', *esti* 'ets', *este* 'és', *eram* 'era' sense una *i* inicial. Aleshores i avui *dia* aquests mots sempre es pronuncien amb una *i* inicial per influència eslava (Rosetti, 1986): calia no desdibuixar-ne l'etimologia llatina.

Aquesta reforma no fou gaire popular: al cap de cinc anys, el 1904, n'apareix una de nova. A la introducció llegim que escriptors i professors demanaven una ortografia «més simple, més fàcil, basada en principis fonètics», que l'Acadèmia ha adoptat aquest principi i que ha abandonat consideracions etimològiques i morfològiques. El text, ras i curt, comprèn només deu pàgines i efectivament acosta la llengua al seu aspecte actual. Les vocals i diftongs s'escriuen com se senten i només es manté l'alternança *î-â* a contextos distints. L'accent greu marca la vocal tònica quan és final: *a auzî* 'sentir'. L'ortografia de les consonants és la d'avui *dia*. Finalment *ch* i *gh* substitueixen *k* també a noms propis i topònims. S'estableix una única grafia *șt*. L'essa sonora sempre s'escriu zeta. Encara es fa alguna referència esparsa a l'alfabet ciríl·lic i es mantenen geminacions de consonants a sentits figurats: *masă de materie* 'massa de matèria', *masiv* 'massiu' però *masă* 'taula'.

La següent reforma ortogràfica té lloc en ple segle xx (1932). Deixada enrere la Primera Guerra Mundial que trasbalsà Europa, són els anys de la Gran Romania, amb Transilvània per primer cop unida a la resta de països romanesos, amb una llengua normativitzada d'alfabet llatí i amb una literatura incorporada als corrents europeus. Aquesta època, localment anomenada *interbèl·lica*, ve marcada pel fervor nacionalista, no sempre en sentit positiu. Alliberada dels diversos jous polícolingüístics (otomà, grec *fanariot*, austrohongarès, eslavònic, rus), Romania mira cap a Europa Occidental amb dos objectius. Un de cultural, fomentar-se i integrar-s'hi i reclamar el seu lloc dins la Romània, i un de lingüístic: aturar l'adopció de préstecs i calcs del turc, grec, alemany, hongarès... i començar a cercar-los al francès. La influència de la cultura francesa, tot i l'allunyament geogràfic, fou tal que es parla del *bonjourisme* social de l'època. El referent cultural passa a situar-se a París i no a Viena o a Istanbul. I aquest canvi d'orientació determina el lèxic de la llengua atès que aleshores penetra una quantitat realment

important de gallicismes. El procés que havia començat al segle XIX ara agafa embranzida i perfila decisivament l'aspecte actual de la llengua. Després de la convulsa història del romanès, sorprèn a l'estranger tal abundor de gallicismes. En molts casos es tracta de neologismes necessaris: designaven un objecte o concepte inexistent (*robinet* 'aixeta', *fermoar* 'cremallera'). En altres casos, però, cal demanar-se si eren realment necessaris o si la seva introducció respon a una altra mena de motivació. Mots com *frizer* ('barber'), *culoar* ('passadís'), *ghinion* ('mala sort') o fins i tot l'adverbi *deja* ('ja'; 'encara' sí que és el patrimonial *încă*) fan pensar en una voluntat de substituir mots patrimonials d'ètim no llatí (grec, hongarès, turc...).

La reforma ortogràfica de 1932, en consonància amb el nou marc científic i amb la lingüística desenvolupada com a disciplina, aplicarà el principi fonètic i conferirà al romanès l'aspecte actual. En destaquem un aspecte que despertà polèmica: s'imposen *sunt* 'soc', *suntem* 'som', *sunteți* 'sou', formes amb una *u*, com les variants correctes del verb *a fi* 'ser' malgrat la pronúncia majoritària amb [i] (*i*, *â*).

L'última reforma ortogràfica que tractarem és la del 1954 ja que de nou s'emmarca en un context polític únic a la Romània: d'una banda, la República Popular de Romania; de l'altra, l'actual República de Moldàvia havia estat incorporada a la Unió Soviètica el 1940. En literatura cal destacar la producció a l'exili (no tractem aquí la ideologia dels autors) i que alguns escriuran a l'exili en romanès i/o la llengua del país d'acollida (Ionescu, Cioran); en algun cas fins i tot es canvien el nom (Ionescu, un cop a França, se'l canviarà a Ionesco).

Aquesta reforma inclou un canvi aparentment innocu: la lletra *â* és substituïda a tots els mots per *î*. Aparentment, perquè la conseqüència és que *România* passa a escriure's *Romînia* i *român*, 'romanès', *romîn*. L'elit intel·lectual antirègim i l'exili ho interpretaren com un intent de desllatinització per esborrar la imatge dels orígens (Roma). Segles més tard, doncs, aquesta qüestió seguia (i segueix) essent un pilar definidor de l'esperit nacional. El rebuig de la *î* agafà tal embranzida que el 1965 es decretà introduir la lletra *â* únicament i exclusiva a la família del mot *român* (per tant, es torna a *România*) i el 1966 es decidí estendre'n l'ús a altres mots. Una reforma que sí que fou acceptada i que perdura fins avui fou la substitució de l'apòstrof pel guionet. Cal dir que la por a la pèrdua de la llatinitat posseïa un cert fonament: en el nou marc polític d'acostament de règims comunistes, la col·laboració amb la Unió Soviètica significà l'aïllament de la resta de llengües romàniques. A més, es feu de nou present la influència del rus, tant pels neologismes que s'intentaven introduir com pel fet que el mateix text de la reforma inclou una guia per a transcriure noms i mots del rus.

De 1965 ençà l'ortografia ha conegut altres reformes però es pot dir que des d'aleshores coincideix amb l'actual. Esmentem només tres punts interessants. La ela de l'article determinat masculí singular no es pronuncia mai a l'àmbit infor-

mal però sempre s'escriu: *nas-nasul-nasu* ('nas - el nas'; l'apòstrof avui només s'empra per indicar elisions fora de l'àmbit formal). La influència del francès ha estat substituïda en l'àmbit social per la de l'anglès (americà) i és habitual sentir *job, cool, sandwich, mouse, folder*, etc. L'ortografia de les formes del verb *a fi* ('ser') *sunt* 'soc', *suntem* 'som', *sunteți* 'sou' s'ha tornat a decretar amb *u* malgrat, de nou, l'oposició dels usuaris amb el mateix argument (pronúncia majoritària amb *î/â*).

No voldríem acabar sense un apunt sobre l'actual República de Moldàvia. Breument, tant durant la dominació de la Rússia tsarista (1812-1918) com durant l'època soviètica (1940-1994), el romanès hi patí un procés de minorització (prohibició, obligació d'escriure'l en ciríl·lic), incloses deportacions en massa en direcció a Sibèria. Durant l'època soviètica el nom de la llengua fou *llengua moldava*. La constitució de la nova república (1994) encara denominava la llengua oficial romanesa *limba moldovenească, funcționînd pe baza grafiei latine* (literalment: 'llengua moldava, funcionant sobre la base de la grafia llatina'). Només recentment s'ha decretat tornar a la denominació *romanès*, el 2013.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE; INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI (1954). *Mic dicționar ortografic*. Bucarest: Editura Academiei Republicii Populare Romîne. També disponible en línia a: <https://dexonline.ro/articol/Ortografie_1954_Mic_dic%C8%9Bionar_ortografic> [Consulta: 10 octubre 2018].
- ACADEMIA ROMÂNĂ (1904). *Regule ortografice*. Bucarest: Inst. de Arte Grafice Carol Göbl. També disponible en línia a: <https://dexonline.ro/articol/Ortografie_1904_Regule_ortografice> [Consulta: 10 octubre 2018].
- ACADEMIA ROMÂNĂ; INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI «IORGU IORDAN» (1998). *DEX, Dicționarul explicativ al limbii române*. 2a ed. Bucarest: Univers Enciclopedic.
- ACADEMIA ROMÂNĂ; INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREȘTI «IORGU IORDAN»; ROSETTI, A. (2005): *DOOM, Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. 2a ed. Bucarest: Univers Enciclopedic.
- ADAMESCU, Gheorghe (1932). *Ortografia românească, după modificările din 1932; regule și explicări, urmate de un glosar orânduïte de Gh. Adamescu*. Bucarest: Socec. També disponible en línia a: <https://dexonline.ro/articol/Ortografie_1932_Reforma_ortografic%C4%83_din_1932> [Consulta: 10 octubre 2018].
- BULGĂR, Gheorghe (2002). *Literatura și limbajul*. Bucarest: Editura Vestala.
- CĂLINESCU, Gheorghe (2003 [1941]). *Istoria literaturii române. De la origini până în prezent*. Bucarest: Fundația Regală pentru Literatură și Artă. [Edició facsimil]
- CĂLINESCU, Ștefan (1899). *Regulele ortografiei române*. 2a ed. Bucarest: Tipografia Gutenberg. També disponible en línia a: <https://dexonline.ro/articol/Ortografie_-_1899_Regulele_ortografiei_romane> [Consulta: 10 octubre 2018].
- GROZA, Liviu (2004). *Elemente de lexicologie*. Bucarest: Humanitas Educațional.

- LAMUELA, Xavier (2005). *Estudi comparatiu entre la gramàtica del català i la del romanès*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Benestar i Família.
- MINISTERUL INSTRUCȚIUNII PUBLICE SI ALU CULTEROLU (1872). *Regule orthographice a le limbei romane*. Bucarest: Imprimeria statului. També disponible en línia a: <https://dexonline.ro/articol/Ortografie_1871_Regule_ortographice_ale_limbei_romane> [Consulta: 10 octubre 2018].
- ROSETTI, Alexandru (1986). *Istoria limbii române I, de la origini până la începutul secolului al XVII/-lea, editie definitivă*. Bucarest: Editura Științifică și Enciclopedică.